

Studia Caroliensia

a

Károli Gáspár Református Egyetem
tudományos folyóirata

XI. évfolyam

2010. 1-2.

A Károli Gáspár Református Egyetem tudományos folyóirata

**XI. ÉVFOLYAM
2010. 1-2.**

Felelős kiadó

BALLA PÉTER

Rektori feladatokkal megbízott rektorhelyettes

Szerkesztő

GYÖRGYINÉ KONCZ JUDIT

Szerkesztőség tagjai

**BALLA PÉTER, HANSÁGI ÁGNES, PETRŐCZI ÉVA,
SZABÓ ANDRÁS**

Szerkesztőbizottság tagjai

BÉKÉSI SÁNDOR, SZABÓ ANDRÁS, NAGY ISTVÁN

Szerkesztőség címe:

Károli Gáspár Református Egyetem

1091 Budapest, Kálvin tér 9.

Telefon: 455-9060 Fax: 455-9062

e-mail: karoli_kiado@kre.hu

Nyomdai munkák: **OPAR Bt.**

Felelős vezető: **Czakó Győző**

ISSN 1419-1334

Blázy Árpád

Simon Griner (Grynaeus) és Buda (1521–1523)

– adalékok a magyarországi reformáció kezdetéhez –

Tartalom

Előszó	7
I. Buda városa a 13. századtól Mohácsig (történeti vázlat)	9
II. A humanizmus első korszaka Magyarországon (szellemtörténeti vázlat)	24
III. A magyarországi középkori oktatásról / Buda és a studia humanitatis (iskola- és pedagógiatörténeti vázlat)	51
IV. Simon Griner és Buda	77
IV. 1. Griner vagy Grynaeus?	77
IV. 2. Működött-e Budán Griner(?) – források	79
IV. 3. Griner Budára kerülésének előzményei	95
IV. 4. Történeti vonatkozások Griner budai tartózkodása alatt (1520–1523)	117
IV. 5. Griner Budára jövetelének körülményei	124
IV. 6. Meddig működött Simon Griner Budán?	127
IV. 7. Griner Budáról való távozásának lehetséges okai	131
IV. 8. Griner mint budai iskolamester	136
IV. 9. Griner és a Corvina-könyvtár	144
IV.10. A Budán töltött két esztendő szerepe Griner későbbi életében	147
IV. 11. Grynaeus életrajzi adatai	155
IV.12. Grynaeus életének néhány további érdekes, és még kutatásra váró pontja	160
IV. 13. Az értekezés eredményei – összegzés	164
V. Függelék	166
V. 1. Források	166
V. 1.1. Idézett levelek	166
V. 1.2. Egyéb idézett források	190
V. 2. A Grynaeus-bibliográfia	200
V. 2.1. Levélgyűjtemények	200
V. 2.2. Előszók	202
V. 2.3. Fordítások, kommentárok, kiadványok és írások	205
V. 2.4. Szerkesztett és sajtó alá rendezett művek	207
V. 2.5. Róla szóló irodalom	210

VI.	Képek	211
VII.	Felhasznált irodalom	234
	VII. 1. Rövidítésjegyzék	234
	VII. 2. Irodalomjegyzék	237
	VII. 2.1. Kiadott és még kiadatlan források	237
	VII. 2.2. Egyéb irodalom	241
VIII.	Egyéb rövidítések és jelek	253
IX.	Idegen nyelvű összefoglalók	255
	IX. 1. Summary	255
	IX. 2. Zusammenfassung	256
X.	Névmutató	259

Előszó

A humanista tudóst, Simon Grynaeust Bázeli egyik reformátoraként tartják számon. A magyar történetírás, mint humanista iskolamestert említi, aki az 1520-as évek elején Budán működött. Egy további érdekesség vele kapcsolatban, hogy a Grynaeus nemzetség egyik ágának leszármazottjai ma is Budán élnek.

Bázeli reformátorának személye és műve ugyanakkor mégsem ismert annyira, mint pl. Lutheré, Kálviné, Zwinglié, vagy éppen Melanchthoné, holott a reformáció első két évtizedében aligha volt olyan döntő és fontos esemény, amelyhez valamilyen szállal ne kötődött volna. Euklidész *A geometria elemei* című művének újrakiadásához (Bázel, 1533) írt előszaváért Grynaeust napjainkban már a Descartes által képviselt újkori gondolkodás és filozófia úttörőjeként is számon tartják. Bázelben 30(!) kiadványt rendezett sajtó alá, melyek szinte egytől-egyig ókori szerzők művei. Helvét irányú reformatori meggyőződéséről ugyan teológiai értekezést soha sem írt, neve mégis felkerült az 1559-ben megjelent *Index Librorum Prohibitorum* jegyzékére.

Grynaeus budai működése látszólag jelentéktelen epizóddá törpül a később fényes pályát befutó tudós életében. Korabeli források híján vannak, akik egyenesen megkérdőjelezik magyarországi tartózkodását. Ugyancsak eltérnek egymástól a kutatók abban, hogy mikor és milyen céllal érkezett Grynaeus Budára ill. hogy mikor hagyta el azt? Kérdéses továbbá, hogy egyedül, vagy másodmagával – Vitus Winsemiussal – jött-e a magyar fővárosba? Biztos, hogy a neves budai – német – humanista iskola rektora volt, mert erre nézve sem egységes a szakirodalom? Vajon milyen kapcsolat fűzte Grynaeust Buda akkori humanista s köztudottan reformszellemű szereplőjéhez, mint pl. Bartholomeus Francfordinus Pannoniushoz, Konrad Cordatushoz, Johannes Kreslinghez, Brandenburgi György őrgrófhhoz vagy éppen Dévai Mátyáshoz? Mivel tölthette az ifjú humanista szabadidejét, s mondhatunk-e valami konkrétabbat Grynaeussal és a Corvina-könyvtárral kapcsolatban?

Jelen munka négy főfejezetre tagolódik, melyek koncentrikus körökként kapcsolódnak egymásba. Az előkészítő fejezetekben (I–III.) rövid történeti vázlat olvasható a középkori Budáról, a magyarországi humanizmus első korszakáról, ill. a magyar, s még inkább a Budán folyó középkori oktatásról. Ezt követi azután Grynaeus mintegy másfél-kétéves budai tartózkodásának részletes vizsgálata (IV.). A Függelékben (V.) található tematikus Grynaeus-bibliográfia mellett a források között két igen fontos Grynaeus-levelet is találunk, amelyek teljes magyar fordításban először olvashatóak. A Képek (VI.) című fejezetben pedig több eddig még publikálatlan Grynaeussal ill. Dévaival kapcsolatos (fény)kép található.

Néhány szó a névhasználatról. Grynaeus Budán még eredeti családnevét, a Grinert használta, s csak ezt követően – Wittenbergben – változtatta meg azt Grynaeusra. Ezért a szövegben, a kontextusnak megfelelően, hol a Griner, hol a Grynaeus név szerepel. Az írásos forrásokban egyébként a Grineus, Grinaeus, Grÿnaeus, az irodalomban pedig a Grüner, Gryner, Gryneus és Grynäus írásmód is előfordul. Más neveknél pedig a legújabb szakirodalomban használatos írásmódot követjük (pl. Winsemius és nem Winshemius, vagy Blarer és nem Blaurer stb.).

Végezetül szíves köszönet szeretnék mondani a néhai bázeli újszövetséges professzor, Bo Reicke (1914–1987) özvegyének, Ingalisa asszonynak, fiának, Dr. Daniel Reicke építésmérnök úrnak és a bázeli Reicke-Stiftungnak, doktori témavetőmnek, Dr. Ladányi Sándor professzor úrnak, továbbá Dr. Szabó András DSc professzor úrnak a lektori munkájáért.

Blázy Árpád

Budapest, 2010 húsvétján

I. Buda városa a 13. századtól Mohácsig (történeti vázlat)

A nyugat-európai értelemben vett középkori városon olyan települést értünk, melynek polgárai testületet alkotnak, s e testület jogi személyként széles körű önkormányzattal rendelkezik. Magyarországon a 11–12. században ilyen város még nem igen létezett. Leginkább az Árpádok két hagyományos központjának, Esztergomnak és Székesfehérvárnak vallon hospesek által lakott negyedei közelítették meg ezt a szintet. Ezért „második honalapító” királyunknak, **IV. Bélának** (1235–1270) a tatárjárás (1241–42) előtt elkezdett, de ténylegesen csak azt követően kibontakozó városfejlesztő politikája szerény előzményekre támaszkodhatott. A királyi birtokot képező „háromszöget” – Székesfehérvár, Esztergom és (Ó)Buda – a 13. századtól kezdődően már egész biztosan az ország közepeként, mint „medium regni”-t említik a források.¹ A városfejlődés igazán azonban csak az Anjouk, majd Zsigmond király uralkodása alatt gyorsult fel. Erre az időszakra datálható a királyság – államhivatalokat magába foglaló – állandó központjának kiépülése, először a földrajzi fekvésére nézve, s a stratégiai szempontok miatt is igen alkalmas és a medium regnibe jól illeszkedő Visegrádon, majd idővel a szintén hasonló adottságokkal rendelkező Budán.

A középkori magyar főváros, Buda alapjait tehát IV. Béla (1235–1270) vetette meg – a Magyar Királyságba betörő tatár seregek dülését követően – a budai Várhegy háromszög-szerű platóján. A tatár hordák 1241 áprilisában először elfoglalták és felégették a Duna bal partján virágzó német hospes települést, Pest (német nevén: Ofen) városát. A tél beálltával hasonló sorsra jutott általuk a túlparton fekvő Buda (a későbbi-mai Óbuda) is: várával, káptalanjával és városával (a római romok közé települt korai királyi és egyházi központtal) együtt. A nagykan váratlan halálát követően (1242 márciusa) a tatárok ugyan kivonultak a Kárpát-medencéből, visszatérésükre azonban joggal lehetett bármikor számítani. Ezért az újjáépítést kezdetben az erre való felkészülés határozta meg. A fennmaradt forrásokból a kutatók arra következtetnek, hogy a király elsőként a környékbeli települések, az agglomeráció magyar lakosait (annak egy részét) költöztette az addig gyéren lakott, ám stratégiaileg sokkal jobban védhető hegyre (a mai Várhegyre 1243 és 1247-ben), majd ehhez hasonlóan (valamikor 1248 és 1255 között) Pest német telepeseit is, kiváltságaikkal

¹ Ezzel kapcsolatban Kubinyi professzor utal arra, hogy Európában máshol is kimutatható, hogy az állami központi funkciókat több egymáshoz aránylag közel fekvő települések között osztották meg, s mint központi régiót vagy központi térséget tartották számon. A medium regni létrejötténél nem csak földrajzi, stratégiai szempontok játszottak fontos szerepet, hanem a jó megközelíthetőség („locus communior”) is feltétel volt. Vö. Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: *Budapest története*. 1–5. Főszerk. Gerevich László. Bp. Főváros Tanácsa 1973–1980. 2,7–204. 2,15–22 (a továbbiakban BT), Kubinyi András: Buda, Pest, Óbuda és környékük 1686-ig. In: Bácskai Vera – Gyáni Gábor – Kubinyi András: *Budapest története a kezdetektől 1945-ig*. (Budapest Főváros Levéltára Várostarténeti tanulmányok) Bp. 2000. 13–76. 19.

együtt.² Kérdéses ugyanakkor, hogy IV. Béla valóban egy új várost, fővárost akart-e alapítani, vagy csak a környék lakóinak szánt menetsvázat? A plató déli részén, a mai királyi palota helyén már 1250 előtt elkészült az az elsősorban védelmi célú épületegyüttes, melynek fő célja az volt, hogy innen ellenőrizték az ország akkori egyik főátkelőhelyét, a mai Erzsébet hídtól feljebb, a középkori Szent Pál-patak (a mai Ördögárok) völgyének végében lévő – Pestet Budával összekötő – pesti révet.³ Az új központ – többek között – a pesti németek áttelepülésének köszönhetően gyors fejlődésnek indult, és városelődjének német nevét is megszerezte. Azaz németül „Ofen”, latinul a fontosabb városi oklevelekben mindig mint „castrum novi montis Pestiensis”, a kevésbé fontosakban pedig – Óbudától különböztetve – mint „Nova Buda” is szerepel.⁴ Felépültek a hegyet körülvevő és tornyokkal tagolt városfalak, az elkerített fennsíkon kijelölték az utcákat, s kimérték a kiosztandó telkeket. Ezzel párhuzamosan megépültek a román stílusú plébániatemplomok (a Mária Magdolna-templom a magyar, a királyi alapítású Nagyboldogasszony-templom [a mai Mátyás-templom elődje] a német polgároknak), a kolostorok (a két városi rendnek: a domonkosoknak és a ferenceseknek) a városháza és a mai Táncsics u. 9. alatti épület helyén egykor álló Kammerhof (azaz a pénzverdét magába foglaló régi királyi ház, a curia regis).⁵ A hegy lábánál, Váralján, Felhéviztől egészen Alhévizig (a mai Margit hídtól a Tabánig) benépesült a Duna-part is.⁶

² Vö. Magyar, Károly: Buda im 13. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 153–184. 158.; Mik voltak ezek az eredetileg már az 1244-es aranybullával megerősített kiváltságlevélben is szereplő jogok? Többek között pl. egyházi (plébánosválasztás és kegyúri jogok gyakorlása), jogi (bíró-, esküdtválasztás és végrendelkezési jog) és gazdasági (vámmentesség, vásártartási és árumegállító jog) kiváltságok. Vö. Kubinyi A.: Buda. 23.

³ Vö. Végh András: Buda. In: Altmann Julianna et alii.: *Medium Regni*. Nap Kiadó Bp. 2004. 165–211. 165k.; A mai nagy Budapest területén a középkorban nem kevesebb mint öt átkelési lehetőség nyílt a Dunán. Ezek északról kezdve a következők voltak: a mai Békásmegyér és Káposztásmegyér közötti megyeri rév, a mai Árpád híd helyén a Margit-sziget északi csücskét is érintő óbudai rév, a mai Margit hídtól délebbre Budafelhévizet és a bal parton idővel elnéptelenedett Jenő falvát összekötő jení rév, a fent említett pesti rév és végül délen a csepeli rév. Vö. Kubinyi A.: Buda. 13.

⁴ Vö. Kubinyi A.: Buda. 24 ill. Magyar, K.: Buda. 158.

⁵ A Mária Magdolna-templom első említése a rendelkezésre álló forrásokban: 1256, a Nagyboldogasszony-templomot illetően azonban a források értelmezésben megoszlanak a kutatók: 1247/48 v. 1255. A domonkosok kolostorát Buda egyik legrégebbi épületeként tartják számon. Bizonyos, hogy első formájában már 1254-ben állt, mivel a rend itt tartotta nagy (generális) káptalanát. A ferencesek kolostorának alapítását a források alapján 1260 és 1270 közé teszik. E rendek női ágai a Nyulak-szigetén ill. Óbudán tartottak fent rendházat. A domonkosok Szent Mihály kolostorától délre 1276-tól, a ferencesek Szent János kolostorával szemben, az utca másik oldalán 1283-tól működött egy-egy beginarendház (vö. Buda III./82. j.). A váraljai külvárosok közül meg kell még említeni a Szentistvánvárosban már 1276-ban álló Ágoston-rendieknek – az első keresztyén mártírnak szentelt – Szent István remetekolostorát. További részletek. Vö. Végh András: *Buda város középkori helyrajza I.* (Monumenta Historica Budapestiensia 15) BTM Bp. 2006. 61kk, 288, Magyar, K.: Buda. 162kk, 170kk, Kubinyi A.: Buda. 27, Spekner, Enikő: Das geistige Leben in Pest und Buda um die Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 315–332. 319k ill. Gerő L.: Mátyás király budai palotája. de Csejte Kiadó, Kiskőrös. 1994. 124kk.

⁶ A váraljai elővárosok (suburbiumok) a Duna jobb partján, északról déli irányban: Felhévíz, Taschenthal és Tóthfalu, Szentpétermártír, Szentmihály és Szentistván, ill. Alhévíz (Pest minor v. parvum ill. Kelenföld), a Várhegy nyugati oldalán pedig Logod. Az elővárosok különböző karakterrel és jogviszonyokkal rendelkeztek,

A vár első átépítésére és fokozatos bővítésére a 14. század első felében került sor az Anjou-házbeli uralkodók, **I. Károly** (1308–1342) és **I. (Nagy) Lajos** (1342–1382) által. Mivel Lajos királyi udvara 1347 és 1355 között – nápolyi és litván hadjárata alatt – Budán tartózkodott, és az országban meglévő utak Budán vezettek keresztül, a város egyre fontosabb szerepet töltött be. A Kammerhof újra benépesült, ezt mutatja az Erzsébet anyakirályné (Piaszt Erzsébet, 1305–1380) által az 1340-es években ide építtetett Szent Márton-kápolna.⁷ A királyi aula magját az udvari nemesség és azok családjai alkották, akik házat vásároltak Budán és Visegrádon. A fővárost csak akkor hagyták el, ha a királytól valamilyen máshol elvégzendő feladatot kaptak. Nagy Lajossal kapcsolatban – többek között – feljegyezték, hogy 1360 körül kitelepítette a zsidókat az országból. Rendelete értelmében a Budán élő zsidóknak is távozniuk kellett az országból, akik osztrák és cseh területekre távoztak. Visszatérésüket a király néhány évvel később, 1365-ben engedélyezte.⁸ A legújabb irodalom szerint téves az a korábban magát masszívan tartó nézet, mely szerint a király védelme alatt álló s kamarai szolgálatot végző zsidó családoknak a palotához közel álló házaikat lefoglalták volna, s ennek következtében telepítették volna a hazatelepülteket a polgári lakónegyed déli végéről a plató északi végébe. Erre – az újabb kutatások szerint – csak jóval később, az 1420-as években, a Zsigmond alatt történt városrendezés alkalmával került sor, amikor is a Zsidó utcát áthelyezték a vár északi oldalára (Szombathely, a mai Táncsics u.), a Szombat kapu (a mai Bécsi kapu) közelébe.⁹

Mára az is egyértelműbbé vált, hogy a Szent György-kápolna, amelynek eredeti helye sokáig vitatott volt, Nagy Lajos idejében (1371 előtt) épült fel. A régészeknek köszönhetően azonban ma már tudjuk, hogy a kápolna a mai Dísz tér északi végén, az egykori piactér közepén, illetve annak déli részén állt.¹⁰ I. Lajos nevéhez fűződik ugyanakkor az az 1370-es évek végén megkezdett nagyszabású palotaépítkezés, amit utóda **I. (Luxemburgi) Zsigmond**

mindenekelőtt azonban Buda város tanácsának voltak alárendelve. Az idővel egymással „összenőtt” településeket (a 14. század vége felé) északon és délen (a királyi vár folytatásaként) (város)fallal övezték. További részletek: Végh, András – Zádor, Judit: *Topographie und Architektur der Stadt Buda im Spätmittelalter*. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 292–314. 310kk.

⁷ Vö. Kubinyi András: A várnegyed és környéke középkori helyrajza. In: Szakály Ferenc – Szűcs Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. (História könyvtár Okmánytárak 4) Bp. 2005. 11–33. 18 ill. Végh A.: Buda. 167, aki szerint maga a király építtette.

⁸ Benda Kálmán (Főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája A kezdetektől 1970-ig*. 1–4. Akadémiai Kiadó Bp. 1986–1993. 217 (a továbbiakban MTK).

⁹ A 13. századtól kezdve itt szedték a vámot. Vö. BT 2,79k, Végh A.: Buda város. 86k.

¹⁰ A későközépkorban a piactér északi végében álló Boldogasszony plébániatemplom és a Szent György-kápolna között tartották a németek szerdai hetipiacát. Történetével kapcsolatban még csak annyit, hogy 1687-ben lebontották, és tévesen – sokáig – a Mária Magdolna plébániatemplommal azonosították. Vö. Végh A.: Buda város. 63, 76k és vö. m. Gryn./50. j., 78. j., 79. j., 171. j.; A polgárvárost a királyi palota előudvarával összekötő Szent György piactérre ua. további két városkapu nyílt: keletről a váraljai Szent István külváros felől a Szent János (v. Vízi) kapu, a nyugati oldalon pedig Logod felől a Zsidó (később Fehérvári) kapu.: Gerő L.: Mátyás király. 121.; Ezen kívül volt még egy negyedik kapu is, a Kelenföldi kapu, amin keresztül délről lehetett a palotába bejutni. Sőt, a városfalon további kiskapukat is vájtak, mint pl. a Nagyboldogasszony-templom melletti temető kisajtója, vagy a feltételezhetően vele szemben a nyugati falon található kisajtó.: Kubinyi A.: A várnegyed. 20k.

(1387–1437) még nagyobb léptékben folytatott tovább.¹¹ Buda jelentősége igen megnövekedett. Ennek egyik jele az 1405 után összeállított – több szakaszban keletkezett – német nyelvű, úgynevezett *Budai Jogkönyv*, amely eredeti formájában 421 cikkelyt tartalmazott. A részben a IV. Béla-féle 1244-es kiváltságlevélen, valamint a magdeburgi illetve délnémet városjogon alapuló és idővel bővített budai jog vált hazánkban a legtekintélyesebbé.¹² Fellebbezésre egy-egy ítélettel kapcsolatban a budai tárnokmester vezette és nemes urakból álló tárnokszéknél nyílt lehetőség, melynek összetételében azonban a fővárosi tanácsválasztó reform (1439)¹³ idején változás állt elő. Legtekintélyesebb városaink zöme ugyanis kisajátította magának ezt a jogot, és a bírák között immár ezen városok választott küldötteit találjuk. A fellebbezési pereket a budai jog alapján bírálták el, s a tárnokszék joggyakorlatát „A hét város törvényei” című, a gyakorlatban csak tárnoki jogként emlegetett jogkönyvbe foglalták össze. Ezt mint közös jogszabályt használta hét szabad királyi városunk: Buda, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Kassa, Bártfa és Eperjes, melyhez a 15. század második felében – nyolcadikként – Pest is csatlakozott.¹⁴

Az 1410-ben német (római), tíz évvel később cseh királlyá választott, majd 1433-ban német császárrá koronázott Zsigmond félévszázados regnálásának (1387–1437) utolsó tíz esztendejét leszámítva – Budát tekintette királyi székhelyének. 1408-tól kezdve, miután Zsigmond a teljes királyi udvart és kamarát Budára költöztette, hozzá hasonlóan a későbbi uralkodók is – egészen a török megszállásig – innen kormányozták országunkat.¹⁵ A nagyformátumú uralkodó külföldi utazásai során számos mestert – köztük kőfaragókat, ácsokat, vízvezeték-készítőket – szerződtetett és küldött Budára. Az 1390 és 1425 között lezajlott nagyszabású építkezések során alakult ki a középkori palota tömbje, amely tornyokkal (köztük a befejezetlenül maradt Csonka torony),¹⁶ keresztárkokkal elválasztott, három belső udvart körülvevő épületek sorából állott. A már álló Anjou-kori palotaszárnyban elkészült a királyi reprezentációk fontos színteréül szolgáló Nagyboldogasszony-kápolna,¹⁷

¹¹ A budai vár építészeti korszakairól a fennmaradt régészeti emlékek alapján l. részletesen: Nagy, Emese: Die gotische Architektur im Königspalast von Buda. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 236–250. 237kk.

¹² A kereskedőket például három csoportba sorolta: a „boltos urak”, azaz a selyemkereskedők, akik igazi üzleteliségeket használtak, a „kamrás urak” vagy posztókereskedők kamráikban kereskedtek és végül a kalmárok, akik Kram(bude)ikban-árusító bódéikban olcsó, ám gyakran silányabb minőségű portékával üzleteltek. Vö. Kubinyi A.: Buda. 36, Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Osiris Kiadó Bp. 2001. 176, 178.

¹³ L. később.

¹⁴ Vö. BT 2,80k, 83–86, Kubinyi A.: Buda. 59k.

¹⁵ Azaz ettől kezdve beszélhetünk Budáról, mint ténylegesen fővárosról. Visegrád, a Zólyom megyei királyi kastélyok, a diósgyőri vár vagy a később, 1409 után épült tatai várkastély addigi funkciói megváltoztak. Vö. BT 2,43k, Végh A.: Buda. 167.

¹⁶ Az épületet Bonfini említi először, melynek eredeti rendeltetéséről nem szól, csak arról, hogy Mátyás korában börtönül szolgált. Bonfini, Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Ford. Kulcsár Péter. Balassi Kiadó Bp. 1995. 564, 745 és vö. m. Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. 1–2. Akadémiai Kiadó Bp. 1966. 1,53–55, Engel P.: *Magyarország története*. 186.

¹⁷ Mátyás korától alamizsnás Szent János nevén is szerepel. A kápolnához nagy létszámú énekkar tartozott. (Erről további részleteket l. Buda I./47. j.); A régészek ua. vitáznak, hogy pontosan ki is volt a 14. század utolsó harma-

majd ennek folytatásaként megépült az északi palotaszárnny. Emellett megerősítette a vár addigi védműveit, és a királyi palotát a budai polgárvárostól tágas, lovagi tornák, kocsi- és lóversenyek, valamint gyűlések megrendezésére is alkalmas előudvarral (eredetileg: *hippodrom*, később: *stadium*) választotta el. Az előudvar északi oldalán állt az épületegyüttes egyik legimpozánsabb trapézformájú épülete, az úgynevezett Friss palota.¹⁸ A polgárvárosba (északra) innen induló utcák (a Szent János és a Szent Zsigmond [az egykori Zsidó utca]) fogták közre a Szent Zsigmond tiszteletére épített káptalan templomát és a tőle délre álló préposti palotát (más néven: Kisebb Szűz Mária prépostság).¹⁹ Zsigmond budai építkezéseit a – Magyarországon már a francia dinasztikus kapcsolatok révén a 13. század második felében meghonosodott – gótika uralta. Budán és Pesten az ő idejében majd minden templomot átépítettek és új kórossal láttak el: így az imént említettekén túl például a budai Nagyboldogasszony-templomot (1417–1433) vagy a pesti Belvárosi-templomot.²⁰

A grandiózus építkezésekkel párhuzamosan természetesen tovább folytatódott az egyházi és világi méltóságok, a magyar nemesi családok és rokonaik ingatlanvásárlásai a magyar székvárosban. Emellett azonban egyházi testületek és a középnemesség soraiból valók is szép számmal vásároltak házat Budán, hogy zavartalanul intézhessék ügyeiket az udvarnál. Az Olaszok utcája (a mai Országház utca) elnevezés jól jelzi, hogy a 14. században egyre több, az udvari – olykor luxus – igények kielégítéséből busás haszonra számító külföldi kereskedő vetette meg lábát a fővárosban.²¹ Buda kapcsolatai kiterjedtek Európa minden részére, a királyi udvarban humanista követek és itáliai művészek fordultak meg. Zsigmond német-római császárként is kötődött Budához. Ezt igazolandó: 1436 decemberében szerette volna a Bázeli Egyetemes Zsinatot (1431–1443) Budára áthelyezni.²² Ezért javaslata mellékleteként 1436-ban összeírást rendelt el, hogy hány ház, szoba, istálló stb.

dában épült kápolna építtetője: Nagy Lajos v. Zsigmond? Vö. Magyar Károly: „Et ... introvit ad Hungariam sola germanica ancilla nomine Maria...” Habsburg Mária és Buda. In: *Habsburg Mária. Mohács özvegye A királyné és udvara (1521–1531)*. Szerk. Réthelyi Orsolya et alii. BTM Bp. 2005. 87–105. 97.

¹⁸ Első említése 1437., amikor még privát tulajdonban volt. Ez a toronyszerű objektum később királyi tulajdonba került, melynek mintájára a 15. század közepén Hunyadi János kormányzó (1446–1452) átépítette vajdahunyadi várának Nagytermét. A vele kapcsolatos forrásokat l. Balogh J.: *A művészet*. 1,47–53 ill. vö. m. Végh, A. – Zádor, J.: *Topographie*. 309, Gerő L.: *Mátyás király*. 28, 33k.

¹⁹ A prépost palotájával szemben, a Szent János utca túloldalán álltak a kanonokok házai. Vö. Magyar K.: „Et ... introvit”. 89, 91 ill. Buda II./33. j.

²⁰ A Nagyboldogasszony-templomot két családi sírkápolnával bővítették: északról a Garai-kápolnával, délen pedig a budai patricius Ellenpeck család kápolnájával. A Mária Magdolna-templom bővítésére már a 13. század harmadik negyedében sor került, ma is látható tornyát pedig a 15. század utolsó negyedében építették. Vö. Végh, A. – Zádor, J.: *Topographie*. 297kk.

²¹ Elsősorban olaszok: Firenzéből és Velencéből. Vö. Engel P.: *Magyarország története*. 177.

²² A bizánci császár, Palaiologosz (VIII.) János (1425–1448), mivel az oszmán-török hatalom megsemmisüléssel fenyegette Bizáncot, a Nyugattól kért segítséget. Megcsillant annak lehetősége, hogy a több évszázados egyházi skizma nyugat és kelet között rendeződjön. Bizánc a tárgyalások lefolytatásának helyéül egy közelebbi város kijelölését kérte. Így gondolt Zsigmond császár Budára. A bázeli atyák végül megoszlottak (1437), és a pápához hűséges kisebbség Giuliano Cesarini (†1444) és Nicolaus Cusanus (1401–1464) bíborosok vezetésével Ferrarában folytatta a zsinatot (1438), míg a radikális többség 1448-ig Bázelen maradt. Vö. Szántó Konrád Dr.: *A katolikus egyház története*. 1–3. Ecclesia Bp. 1983–1987. 1,507, 514.; Cusanushoz l. CE 1,372–373.

található Budán. Ezzel akarta meggyőzni a zsinati atyákat, hogy városa megfelelő adottságokkal rendelkezik a zsinat befogadására. Ezen összeírásnak köszönhetően számba vétették a főváros területén lévő összes kiadásra alkalmas ház, mely alapján némi fogalmunk lehet a 15. század eleji Buda lakáshelyzetéről. A székváros négy körzetének (kettő a Várhegyen és kettő a Váraljában) összesen 967 házában – akkoriban – 1352 szoba, 3276 kamra, 742 bolthelyiség, 627 pince és összesen 4705 lovat befogadni tudó istállóhely volt. Az egyébként meglehetősen nehezen értelmezhető forrásból az is kiderül, hogy a Várhegy két körzetében (a magyar- és a németlakta körzetben) összesen 322 ház, 679 szoba, 1416 kamra, 710 bolthelyiség, 360 pince és összesen 2607 istállóhely volt, illetve hogy a Várhegy negyedeiben jóval nagyobb házak álltak, mint a Váraljában.²³ A legnagyobb – gyakran tornyos – házak magától értetődően a városi vezetőréteg tulajdonát képezték, amelyek az emeleten általában egy nagy „festett palotával” (tudniillik egy fogadó- vagy díszteremmel) is rendelkeztek, s bejáratuk két utcára nyílt. A középréteghez tartozók házai ennél jóval kisebb alapterületűek voltak, egy-egy belvárosi házra átlagosan 2-3 szoba, 4-5 kamra, két bolthelyiség illetve pince jutott.²⁴

A különböző társadalmi osztályhoz tartozásnak, a polgárságon belüli rétegződésnek illetve a különböző nemzetiségeknek köszönhetően olykor több évtizedes – elsősorban német-magyar – viszálykodás jellemezte a város életét.²⁵ Csak két jól ismert epizód. A 15. század második feléig – általában – csak két helyet biztosítottak a magyarok részére a tizenkét tagú városi tanácsban, a bíró és tanácsnokai ugyanakkor kizárólag a város vezetőrétegéből (java részt patrícusok, akik születési jogon töltötték be pozíciójukat) kerültek ki. A 15. század utolsó negyedétől azonban változás áll be a tanács összetételét illetően, ugyanis sikerült néhány, a középréteghez tartozó gazdagabb polgárnak is bejutnia a testületbe, s a magyar esküdtek száma is néha már háromra nőtt. A feszültség minden jel szerint a nürnbergi érdekeltségű német posztókereskedők és a földbirtokkal is rendelkező vezetőréteghez tartozó nemes urak között alakult ki. Ezt kihasználva 1402-ben (a mindenkori választások – Szent György – napján, azaz április 24-én) nevető harmadikként egy középpolgársághoz tartozó gazdag magyar mészároszt választottak bíróvá. A kézműves, Frigyes fia Andrásnak egy határozott döntéssel azt is sikerült elérnie, hogy több tanácsnok legyen, mint tizenkettő, s ezzel tovább növelje a magyar középréteg befolyását és esélyeit. Így ha csak

²³ További részletek olvashatók ki a Kubinyi által közölt táblázatból.: Kubinyi A.: A várnegyed. 29k.

²⁴ Vö. Kubinyi A.: Buda. 33.

²⁵ A magyar források a 15. századtól kezdődően a vezetőrétegen belül megkülönböztetik a városi polgárt („prudens et circumspectus”) az alárendelt, valakitől függő polgártól („providus”). A budai ill. pesti kancellária azonban másképpen használta ezeket a kifejezéseket. „Prudens et circumspectus” volt, aki lovagi származású ill. egy-egy tekintélyesebb polgárt. A tanácsnokokat és a vezetőréteg tagjait a rövidített „circumspectus” cím illette meg. A város többi polgárának meg kellett elégednie a „providus” címmel. Ez azt jelenti, hogy a vezetőréteg a középréteg polgárságára úgy tekintett, mint akik alá vannak vetve nekik. A „polgár” („civis”) szavunk ezért egy szűkebb jelentéstartalommal bírt: olyan valakit jelentett, aki a vezetőréteghez tartozott. Ezért a városi írásos források – ha nem is mindig következetesen – a szó kettős jelentését megkerülve használták a „concvivis” kifejezést, ami egyszerűen polgárjoggal rendelkezőt jelentett, „civis”-nek pedig a vezetőréteghez tartozó polgárt hívták. Vö. Kubinyi, András: Buda – Die mittelalterliche Hauptstadt Ungarns / Eine deutsch-ungarische Stadt in Ostmitteleuropa. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 15–41. 29.

rövid időre is, de sikerült megdönteni az „idegenek” uralmát. A régi rend helyreállítására 1403 decemberében került sor, amikor is Zsigmond kiváltságlevélben biztosította: a város bírója csak olyan polgár lehet, akinek mind a négy nagyszülője német volt. Az eseményeknek köszönhetően azonban a magisztrátus összetételében mégis létre jött egy kis változás, a kézműveseket immár nem lehetett kihagyni, s a magyarok létszáma három-négy fő személyében állandósult.²⁶ Néhány évtizeddel később (1439. május 23-án) Zsigmond veje, **Habsburg Albert** (1437–1439) uralkodása alatt, az éppen Budán ülésző országgyűlés idején a magyar szegény polgárok elkeseredésükben és talán a huszita tanoktól is vezetettve – a város szőlőiben serénykedő napszámosokkal karöltve – fellázadtak és fosztogatni kezdték előkelő polgártársaik házait (a magyarokét is). A lázadás kiváltó okát a német vezető polgárok és magyar vetélytársaik közötti konfliktusban kell keresnünk. A század harmincas éveire ugyanis sikerült úgy megerősödni a magyar vezetőrétegnek – akik soraiba olykor nemes származású királyi tisztviselők, ügyvédek, állat- és borkereskedők valamint tekintélyesebb kézművesek tartoztak –, hogy újra elérkezettnek látták az időt arra, hogy kivegyék német sorstársaik kezéből a vezető hatalmat.²⁷ Ám a gazdag németek (elsősorban a Krisztus teste céhbe tömörült nürnbergi érdekeltségű posztókereskedők) is résen voltak, és 1439 tavaszán tettelegességre szánták el magukat. Akkori fő ellenségüket János ötvöst, a szervezkedés magyar vezetőjét titokban elfogták, megkínózták, majd miután megölték – testét a Dunába dobták. Az ár azonban a holttestet partra vetette, s ennek hírére elszabadultak az indulatok.²⁸ A fosztogatókat ugyan megfékeztek és leverték, a városvezetés azonban ennek hatására átalakult. A magyarokra nézve igen csak fontos reformok születtek a tanácsválasztást illetően: a paritás elvét követve a tanácsnokokat ezentúl 50-50 magyar és német polgárból álló testület választotta, e mellett a tanács összetétele is radikálisan megváltozott, fele-fele (hat-hat) arányban magyar és német lett, a bírói tiszte pedig egyik évben magyar, másik évben német polgár viselhette. Érdekes lenne kutatni, hogy a budai események milyen hatást gyakoroltak az éppen összehívott országgyűlésre vagy magára Albert királyra? Tény, hogy a magyar nemesség több idegenellenes követelését – 1439. május 29-én – dekrétum formájában szentesítette a király.²⁹

²⁶ Vö. uo. 38k.

²⁷ Élükön (1436-ban) Budai György deák, aki a királyi városok fellebbviteli törvényszékének alelnökségéig (altárnokmester) vitte, megpróbálta a szoros nürnbergi kapcsolatokkal rendelkező tehetős német polgárok *Krisztus teste* elnevezésű vallásos céhbe tömörülését felosztatni és vagyonukat elkobozni. Támogatói között a magyarokon kívül (pl. János ötvös) a német középpolgárság néhány képviselőjét is ott találjuk. Vö. BT 2,71k, Kubinyi, A.: Buda. 39, Engel P.: Magyarország története. 283.

²⁸ A kialakult helyzet kuszáltságát mi sem mutatja jobban, hogy a 30-as évek második felében a németek – ellentétben a *Buda jogkönyv* vonatkozó artikulusával – a magyar(!) Farkas Lászlót többször is megtették városbírónak. Farkas azonban egy gazdag nürnbergi posztókereskedő (Ulrich Vorchtel) lányát vette feleségül, így neje révén maga is érdekelté vált a budai német vezetőréteggel való együttműködésben.: Kubinyi, A.: Buda. 40, Engel P.: Magyarország története. 179.

²⁹ A paritásos tanács létrehozásán túl (vö. Végh A.: Buda. 167, Kubinyi A.: A várnegyed. 13) a következő dekrétumok születtek: „A király helyreállítja az ország régi szokásait (1.§); a Zsigmond király idejében bevezetett új szokásokat eltörli (4. §); idegenekre nem bíz sem világi, sem egyházi tisztséget (5. §); a királyi pénzjövelmeknek kezelőit szabadon választhatja meg a magyar korona alattvalói közül (6. §); külföldiek csak az I. Lajos idején erre

A következő fontos dátum a magyar főváros történetében 1458. január 24-e, amikor is a Budán és Pesten összegyűlt rendek egyhangúlag királlyá választották **Hunyadi Mátyást** (1458–1490),³⁰ aki tudatosan és határozottan folytatta elődei városvédő és városfejlesztő politikáját.³¹ A városok száma s így a piacra vitt termékek mennyisége megnőtt, a munkamegosztás rendkívül felgyorsult. Mind több település kapta meg a mezővárosi rangot. Buda fénykora is a nagy király uralkodása alatt következett be. Igaz, annak ragyogásával és fényűzésével Mátyás azt a hátrányt is igyekezett csökkenteni, amelyet „alacsony származása” jelentett vetélytársaival (a Jagellókkal és a Habsburgokkal)³² szemben. Nemcsak hadvezéreként akart hírnévre szert tenni, hanem mint tudománypártoló s ahhoz értő, nagy építető mecénás is.³³

1470-től kezdve, majd Beatrice d'Aragona (Aragóniai Beatrix, 1457–1508) nápolyi királylánnyal kötött második házasságát (1476. december 12.) követően jövedelme 8–10 százalékát, évi 100 ezer aranyforint körüli összeget fordított a művészetek pártolására,³⁴ amely része volt uralkodói reprezentációjának. Olyan itáliai kiválóságokkal dolgoztatott, mint Andrea Mantegna (1431(?)–1506), Filippino Lippi (1457k–1504), Andrea del Verocchio (1435/36–1488), Ercole de Roberti (1456–1496), Antonio Pollaiuolo (1432k–1498), de feltételezhetően Sandro Botticellivel (1445–1510) és

kijelölt helyeken kereskedhetnek (9. §); külföldi pénzt és sőt ne hozzanak az országba (11. §); a világi tisztségeket belföldieknek tetszése szerint adományozhatja (15. §); birtokokat nem ad idegeneknek; de másoknak sem ad el pénzért, és nem vet zálogba (16. §); bírja rá Brankovics György despotát, a Cilleieket és másokat, hogy birtokaik igazgatását magyarokra bizzák (25. §).”: MTK 1,258.

³⁰ MTK 1,274 és vö. BT 2,95k.

³¹ Vö. Feuerné Tóth Rózsa: Humanista hatás Mátyás építkezéseiben. In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 136–155. 144.; A Mátyástól Buda elfoglalásáig tartó korszakból két hitelesnek mondható ábrázolás maradt ránk. Az első – amely egyben Buda első ismert ábrázolása is – az 1493-ban megjelent Schedel-féle (Hartmann Schedel, 1440–1514) *Világkrónikában* látott napvilágot. Ez a metszet keletről nézve, a könyv megjelenést megelőzően 15–20 évvel korábbi állapotában ábrázolja Budát, ezért a palota tekintetében igazán hitelesnek tartják a kutatók (vö. Buda II./43. j., 108. j., Kép./1. j.). A másik, Erhard Schön (1491k–1542) által készített metszeten nyugatról nézve láthatjuk az 1541. év Budáját.

³² Méltó jogukat a magyar trónhoz a reneszánsz újjászületés-elmélet felhasználásával is próbálták igazolni. Például Petrus Ransanus (Pietro Ransano, 1428–1492, vö. Buda II./42. j.) lucerai püspök, akinek igazán kevés adat, a Hunyadiak származási helye és címere állt rendelkezésére, szép „reneszánsz mesét” talált ki. Nagy Konstantin császár (306–337) számos római telepített Dáciába, köztük egy a Corvinusok nemzettségéből származó férfit, aki az Al-Duna Corvina nevű szigetét kapta meg. A nem létező sziget elnevezését pedig a „közelében lévő” Duna menti mezőváros, Kovin (Temeskubin) nevéből származtatta. Az utódok – a török közeledtével – innen költöztek Erdélybe. Vö. Ransanus, Petrus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. (Millenniumi Magyar Történelem Források). Ford., utószó és jegyz. Blazovich László – Sz. Galántai Erzsébet. Osiris Kiadó Bp. 1999. 199. Buda II./49. j.

³³ Ebben nagyon hasonlít sok itáliai fejedelmi kortársához, mint pl. a milánói Sforzákhhoz, v. a firenzei Mediciekhez. Vö. Kubinyi András: *Mátyás király*. Vince Kiadó Bp. 2001. 134 és l. m. Buda I./36. j. ill. Buda II./26. j.

³⁴ 1470 után Mátyás évi adójövedelme átlag kb. 450 ezer forintot tett ki, teljes éves bevétele pedig ennek mintegy kétszeresét. Vö. MTK 1,292, Jászay Magda: Milyen volt Mátyás király? In: *Mátyás király 1458–1490*. Szerk. Barta Gábor. Akadémia Kiadó Bp. 1990. 156–183. 176, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 149k, Engel P.: Magyarország története. 339k.

Leonardo da Vincivel (1542–1519) is.³⁵ Reneszánsz³⁶ nagyúrként jeles ékszer-, érem- és káamegyűjteményt mondhatott magáénak.³⁷ Kiváló építészeket, kőfaragókat, bronzöntő-

³⁵ Leonardo minden valószínűséggel Lodovico il Moro (Sforza, 1452–1508) megbízásából egy Madonna-képet festett Mátyásnak. Vö. Farbaky, Péter: Der Königspalast von Buda im Zeitalter der Renaissance. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 259–273. 260.; A művészpártoló király – Janus Pannonius javaslatára – már az 1460-as évek elején megbízta Mantegnát arcképe elkészítésére (az elkészült képnek sajnos csak másolata maradt meg). Maga Lorenzo de' Medici (1449–1492) pedig a neves Filippino Lippi egyik képét küldte el Mátyásnak, aki ezt követően több képet is rendelt tőle. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 139.

³⁶ A virágzó középkor (1073–1303, VII. Gergely pápa fellépésétől VIII. Bonifác haláláig) második felében Itália északi részén – a polgárság és a városba költözött nemesség viszonyától függően – a gazdaságilag fejlett városállamokban a politikai vezetésnek több fajtája jött létre. Firenze és Siena tőkés vállalkozói és bankárai a céhes polgárság segítségével már a 13. század végén megtörték a nemesség uralmát. A 14. századot helytel-közzel demokratikusnak mondható városvezetés jellemezte, amelyben a gazdag kereskedőkből és vállalkozókból álló patríciusok mellett a bérmunkából élő textilmunkások is helyet kaptak a magisztrátusokban. A 15. században azonban Firenze és több más városállamban az addigi köztársaságot egy-egy gazdag polgárcsalád örökletes uralma, diktatúrája váltotta fel. A Mediciek uralma alatt Firenze hatalma alá kényszerítette – Siena kivételével – a toscanai városokat. A bankárok, vállalkozók, kereskedők s a világi értelmiség szűk rétege a megszerzett hatalmat élvezni és növelni szerette volna, ezért keresték azokat a szellemi tényezőket, amelyek segítségével új képet alkothattak önmagukról és eszmeileg is megalapozhatták törekvéseiket. Az itáliai városállamok és köztársaságok feltörő társadalmi rétegei számára újként hatott a klasszikus írók és művészek alkotásainak nemcsak formai szépsége, művészi tökélye, de a bennük található világszemlélet és természetes embereszmény is. A kereskedelmi kapcsolatok kiszélesedése maga után vonta, hogy a polgárság tevékeny élete nyomán felismerte, hogy nem csak Isten, hanem az ember is képes önálló alkotásokra. A kor embere addig csak úgy érvényesülhetett, ha valamely testületbe: céhbe, gildébe vagy universitasba tartozott, a kiközösítés halálos ítélettel volt egyenértékű. Ezeket a kötöttségeket lassan elviselhetetlennek érezték. A művészek, tudósok figyelme is egyre inkább az ember felé fordult, aki a virtus és a fortuna segítségével nemcsak boldogulni próbál a világban, hanem alakítja is azt a legfelsőbb hatalom, az Isten vagy a fatum kedve szerint. Hinni kezdték, hogy az ember akár Istenhez is „felkapaszkodhat”. E lelkesedésnek és rajongásnak hatására fellendült az ókori klasszikus irodalom tanulmányozása és a klasszikus művészetek újjáélesztése. Az európai művelődésnek ezt a korszakát (a 19. századtól kezdődően) nevezik újjászületésnek **reneszánsz**nak, mely ua. mint történeti kategória nem pusztán az antik világnézet és művészet felélesztését jelenti, hanem az itáliai városállamok nemzeti öntudatra ébredését is. A reneszánsz felfogás alapján az ember arra törekedett, hogy a fáma, a hír szárnyára véve, nevét megörökítse, és így kiérdemlje a halhatatlanságot. Így váltja fel a középkori állandóságot, folytonosságot valló nézetet és a skolasztika – minden dolognak, jelenségnek kijelölt, megváltoztathatatlan helye van – statikus világnézetét az újjászületés eszméje. A klasszikus görög és római civilizáció értékeinek újra felfedezése Itáliából indulva hamarosan átformálta szinte az egész Európa művészeti, politikai életét és gondolkodásmódját. A reneszánsz embert – az uomo universalét, a mindenoldalúan harmonikusan fejlett embert – az univerzalitásra, sokoldalúságra való törekvés, a kutatásra és érzékszervi tapasztalatra alapozott vizsgálódás, kísérletezés jellemezte. A reneszánsz művészet főbb jellemzői pedig: a tematikai gazdagság, változatosság, az életszerűsége, gondos megfigyelésre, bizonyos fajta realizmusra, harmóniára és a szépségeszményre való törekvés, a természet fogalmának újraértékelése és mindenekelőtt emberközpontúság. Vö. Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása* Magyar humanizmus. Magyar Szemle Társaság Bp. 1944. 12–17, Szántó K.: A katolikus. 1,510kk, Dowley, Tim (Ed.): *Die Geschichte des Christentums*. Wuppertal-Zürich 1992. 354, Heussi, Karl: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület Bp. 2000. 271k, Evans G. R.: *Hit a középkor világában*. (Scholar vallástörténet 2) Scholar Kiadó [Bp.] 2003. 144–148, Gárdonyi Máté: *Egyháztörténet II. Újkor, modernkor*. (VÉHFK 4) Veszprém 2004. 8–11.; Az antik Róma örökségéhez való kapcsolódás ua. az építészetben már századokkal korábban (11., 12. század) elkezdődött Toscanában, amit **protoreneszánsz**nak nevezünk. Gondoljunk pl. a firenzei, színes márványberakással díszített San Miniato al Monte templomra (1062), a nyolcszögletű Baptisteriumra (felszentelve 1059, befejezve a 12. században) vagy a pisai székesegyházra (1118), mely a román stílus itáliai válfajaként antik formák – oszloprendek, klasszikusan tiszta tagolás – alkalmazásával készült. Itt kell, hogy említést tegyünk az ún. **makedón reneszánszról** is, mely a

ket, szobrászokat, asztalosokat, kárpitosokat, ötvösöket, festőket és kódexfestőket hívott meg Itáliából³⁸ és Spanyolországból.³⁹ Több – Mátyás udvarában dolgozó – mester nevét is megőrizték a források az utókor számára, mint például a gótikus munkálatokat folytató kassai építőmester, Kassai Istvánét, vagy a már egészen biztos reneszánsz stílust képviselő külföldi mesterek közül a neves bolognai építész-hadmérnök Aristotele Fioravante (Fioravanti, 1415–1485), a szobrász Giovanni Dalmata (1440k–1510), az építész Chimenti Camicia (1431k–1505), a firenzei Benedetto da Majano (1442–1498) vagy Jakab von Trau nevét.⁴⁰ A firenzei Camicia 1479-től irányította a budai várpalota építkezéseit, akinek a keze alatt utóbb 20 firenzei és dalmát mester, ornamentátor dolgozott.⁴¹ Ők honosítják

9. század közepétől a 11. századig tartó új fejlődési szakasz a bizánci művészetben. A szakrális építészetben a keresztkupolás templom vált uralkodó típusúvá, emellett megjelennek az ún. nyolctámaszú templomok, amelyeknél a fülkeboltozatos kupolát a négyzetes közösségi tér fölött nyolc támoszlop, valamint a négyzet sarkaiban elhelyezett pillérek tartanak. A boltíveket és kupolákat beborítják a mozaik- és freskóképek. Vö. Birnstein, Uwe et alii: *A kereszténység krónikája*. Officina Nova – Magyar Könyvklub Bp. 1988. 148, 189 (a továbbiakban AKK.); Ugyan csak közvetve tartozik az európai művelődéstörténehez, mégis utalnunk kell az ezredfordulóra tehető ún. **arab reneszánszra**. Az arab expanzióval (7–10. század) párhuzamosan tudásszomj is párosult. A meghódított, náluk műveltebb népek nyomán az arab birodalom megoszlott keleti és nyugati kalifátusában rohamos fejlődésnek indult a civilizáció. Iskolák, könyvtárak, kórházak, gyógyszertárak épültek a városokban, a kalifák udvarában zsidó és keresztény orvosok gyógyítottak. Bagdad, Damaszkusz, Edessza, Iszfahán, Niszibisz, Dzsundisáhpur vagy a fiatal Kairó „egyetemi városoknak” számítottak. Fejlődésnek indult a matematika, a csillagászat, a vegytan, pompás palotákban műgyűjtők éltek. Az arab reneszánsz egyik legkiemelkedőbb alakja a perzsa származású arab orvos, polihisztor Avicenna (Abu Ali al-Husszain ibn Abdallah ibn Szina, 980–1037). Főműve az orvoslás enciklopédiája, a *Kánon*, melyben a skolasztika számára „kanonizálta” az ókor és középkor medicinájából mindazt, ami beleillett saját rendszerébe. Tekintélye a kora reneszánsz és a késő középkor idején rendkívüli, elhomályosította Galénoszét (Claudius Galenus, Kr. u. 129–199) és Hippokratészét (Kr. e. 460–375). Vö. Benedek István: *Hügieia*. Az európai orvostudomány története. Gondolat Bp. 1990. 75kk ill. l. m. Alkabitust (†967): Gryn./120. j.

³⁷ Jelesebb alkalmakon, fogadásokon ki is állították a szebbnél szebb arany és ezüstedényeket, tárgyakat, ezzel is jelezve az uralkodó nagyságát és gazdagságát.: Kubinyi A.: Mátyás. 139.

³⁸ Vö. Bonfini, A.: *A magyar történelem*. 868.; Heltai krónikájában Bonfini nyomán már ez áll: „...jeles képírókat, képmetszőket, kőműveseket, képfaragókat, asztalosokat, ötvösöket, jeles rézműveseket, jeles fondálókat, szabókat, ékességcsinálókat, gyöngyfűzőket, szakácsokat, paticárosokat, ezeknek számtalan sok fűzetéssek járt minden hólnapra.”: Heltai Gáspár: *Krónika az magyaroknak dolgairól*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Margit, bev. Kulcsár Péter. Magyar Helikon [Bp.] 1981. 373 és vö. m. Balogh J.: *A művészet*. 1,479–594, Jászay M.: *Milyen volt Mátyás*. 181.

³⁹ Például a Toledoból származó Cotta Márton (Martin Cota) mestert (1488 augusztusában), akinek Beatrix királyné beleegyezésével adományozott házat Budán, hogy „egész udvarunk és minden udvari emberünk díszére és ékességére és nevünk fényére” szolgáljon. Cota kikeresztelkedett zsidó családból származott, és a neves spanyol költő, Ruy Sánchez Cota (Rodrigo Cota de Maguaque, †1498k) unokaöccse volt, hogy a művészeteknek melyik ágát űzte, nem tudjuk. Később tekintélyes budai kereskedőként működött, míg a 16. század elején Velencébe költözött és ott is hunyt el. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 137.

⁴⁰ A neveket vö. Feuerné T. R.: *Humanista hatás*. 141, Magyar, Károly: *Der Königspalast in Buda*. In: *Budapest im Mittelalter*. Hg. Biegel, Gerd. Braunschweig 1991. 201–235. 205, Engel P.: *Magyarország története*. 274.; Egy Bécsben 1488. július 25-én kelt adományozó levélből ismerjük a szobrász Giovanni Dalmata nevét, aki megkapta a Körös megyei Majkocv kastélyát, hogy művészetével „a mi egész országunk dicsőségéhez hozzájáruljon”. Rövid ideig ugyan, de Budán is tartózkodott a firenzei Benedetto da Majano (1442–1498), aki később a király megbízásából firenzei műhelyében is dolgozott számára. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 137, 139.

⁴¹ A legkorábbi – oklevéllel – is igazolható szerződés 1479. július 15-én kelt Firenzében, amelyet Camicia megbízottja kötött öt faragóval és intarziakészítő asztalossal. A mesterek egy teljes évre kötelezték el magukat a budai

meg a régiség és az újdonság erejével egyaránt ható *all'antica* típusú reneszánsz építészeti stílust – annak is a legeredetibbi formáját – Magyarországon,⁴² mely a építészetén túl leginkább a szobrászati alkotásokban, illetve a kódexkészítésben mutatkozott meg. Ennek köszönhetően a korai reneszánsz építészet hulláma az Alpoktól északra – 20-30 évvel megelőzve Nyugat- és Közép-Európa országait és birodalmait – elsőként Magyarországot érte el. Mátyás építkezései elsősorban nem terjedelmében növelték a már meglévő palotát, sokkal inkább annak arculatát változtatták meg.⁴³ Az imént említett Fioravante⁴⁴ által átépített – olasz stílusú – királyi palota alaprajzi szerkezete a Zsigmond korihoz képest nem nagyon változott, ám az átépítések, modernizálások mellett – kétségtelen – elkezdődött az északi díszudvar körüli épületegyüttes és több más, már meglévő épület homlokzatának és belső tereinek dekorálása és átöltöztetése a reneszánsz díszes ruhájába. Reneszánsz szárnyal bővítették a Zsigmond-féle palotaszárnyat (ez az úgynevezett Befejezetlen palota)⁴⁵ és (reneszánsz) átépítést hajtottak végre a reprezentáció fontos színhelyein, így a királyi lakosztályok közelében lévő tróntermen,⁴⁶ a Dunára néző szárnyon az Alamizsnás Szent János-kápolnán,⁴⁷ valamint az attól délre elhelyezkedő Corvina-könyvtár két magas termén, amelyek gótikus hálóboltozatot kaptak.⁴⁸ A palota világhírű ékességének téglából épült termei közvetlen összeköttetésben álltak a kápolnával.⁴⁹ A bibliotéka két magas ablakának színes üvegmozaikjain keresztül áradt be a világosság. Gyűjteménye őrzőhelyének csillagokkal díszített kék mennyezete alatt,⁵⁰ az ablakok közti aranyos terítővel letakart heverőn

építkezésekre. Vö. Farbaky, P.: Der Königspalast. 259 ill. Gerő L.: Mátyás király. 71.; Camicia korábban közreműködött az urbinói hercegi palota építésénél. Vö. Kubinyi A.: Mátyás. 138.

⁴² Vö. Feuerné T. R.: Humanista hatás. 136.; Az ásatások során felszínre került leletekből egyértelműen kiderült, hogy az építkezések Mátyás halálával (1490) sem fejeződtek be. További részletek l. később: Nagy, E.: Die gotische Architektur. 249.

⁴³ A korszakból való és eddig talált kőfaragvány töredékek kisebb hányada (késő)gótikus, nagyobb részük pedig már a reneszánsz stílusjegyeit hordozza magán. A kormeghatározás ua. arra enged következtetni, hogy a reneszánsz jelenléte a 15. század utolsó negyedétől kezdődően – Mátyás második házasságát követően – mutatható ki egyértelműen. Vö. Nagy, E.: Die gotische Architektur. 245kk.

⁴⁴ Ő építette (1474–1479) a háromhajós, ötkupolás Kreml-beli Uszpenszkij (Mária Mennybemenetele)-székesegyházat.

⁴⁵ Vö. Magyar K.: „Et ... introvit”. 96.

⁴⁶ A bejáratnál ez a felirat volt olvasható: Magnaninum Principem Victoria sequitur. Közli Farbaky: Farbaky, P.: Der Königspalast. 261.

⁴⁷ A kápolna presztízsét növelte a Mátyás által a török szultántól 1489-ben megszerzett Alamizsnás Szent János ereklyéje, amelyet itt helyeztetett el. Az ereklyét egyébként – a kápolna egyéb kincseivel együtt – Mária királyné és kísérete vitette el magával a mohácsi tragédiát követően. A róla szóló források: Balogh J.: A művészet. 1,59–62 ill. vö. m. Magyar, K.: Der Königspalast. 205 és Buda I./17. j.

⁴⁸ Vö. Bonfini, A.: A magyar történelem. 869, további vele kapcsolatos forrás: Balogh J.: A művészet. 1,62–65, 67 ill. l. m. Végh A.: Buda. 195.

⁴⁹ Oláh Miklós: Hungária. Ford. és jegyz. Németh Béla. In: Oláh Miklós: *Hungária – Athila*. Osiris Kiadó Bp. 2000. 19.

⁵⁰ Vö. Bonfini, A.: A magyar történelem. 870, Feuerné T. R.: Humanista hatás. 139.; Mátyásnak állítólag a Galeotto Marzioval (1447–1497, l. Buda II./64k. j.) való találkozás élménye ébresztette fel a vágyat, hogy Itália kék ege boruljon a pannon tájak fölé is.: Kelecsényi Gábor: *Múltunk neves könyvgyűjtői*. Gondolat Bp. 1988. 51.

maga a király is szívesen megpihent.⁵¹ Az építő és díszítő-munkálatok elvégzésére Mátyás külföldi s hazai mesterekből kőfaragó és bronzöntő műhelyt szervezett Budán. Az új épületek reneszánsz ajtó- és ablakkereteit, kandallóit vörösmárványból faragták, virág- és gyümölcsfonatos párkányok, frízek, szobrok díszítették. A falakat erény-allegóriákat megjelelítő, történeti⁵² és csillagászati tárgyú freskók, selyemmel és arannyal átszótt bársonybrokát kárpitok, illetve a kor híres flandriai, francia és olasz műhelyeinek képes kárpitjai borították.⁵³ A gótikus boltozatú belső termeket, helyiségeket több esetben fából faragott, aranyozott kazettás mennyezetek váltották fel. Díszítőelemül a Hunyadi és a nápolyi királyi család emblémái voltak: a gyűrűt tartó holló, a nyitott könyv, a kút stb. Ugyanezek díszítették a palota ónmázzal borított és tűzálló festékekkel festett színes majolikapadlóit is. A majolika kezdetben a faenzai Bettina-műhelyből érkezett nagy mennyiségben a királyi udvarba, idővel azonban az uralkodó – Itália után Európában elsőként – onnan érkezett mesterekkel majolikagyártó műhelyt is működtetett Budán.⁵⁴ A reneszánsz korban kedvelt alakos fajansz padló- és kályhacsempe⁵⁵ a legnagyobb fényűzésnek számított. Egyedülállónak számított a díszudvar körüli báboskorlátos, kettős tornác övezte épületegyüttes, melynek ilyen méretű párját addig még Itáliában sem lehetett látni. Az árkádsorok oszlopai, ívei

⁵¹ A falak mentén – három sorban – körös-körül aranyozott polcok, bársonnyal bevont polcdeszkákkal. Ezekon feküdtek első táblájukra fektetve (cím nélküli gerincükkel a fal, metszésükkel a szemlélő felé) és tematikusan csoportosítva a kódexek, csillogó-ragyogó, aranyozott, címeres, meggypiros színű bőrkötésben vagy piros, zöld, kék, lila selyem-, bársonykötésben, aranyozott ezüst, zománcdíszes veretekkel, csatokkal. A bőrkötések már messziről árulkodnak a korvinákról, mivel hasonlót máshol nem készítettek. A kötések szélein lévő apró lyukak jelzik, hogy a pultokhoz ezüst vagy aranylánc fűzte őket. A por ellen színes-aranyos szövésű piros leplek védtek az állványokat. A polcok alatt művészi faragványokkal díszített, zárt szekrényekben tárolták a többi könyvet, melyek már nem fértek a polcokra. Az olvasók számára háromlábú, ókori mintájú székek voltak a teremben, melynek boltozatát hatalmas pillér tartotta, rajta a fölirattal: „Mathias princeps invictus ingenii voluptati opus hoc condidit generosum” (A győzhetetlen Mátyás király a szellem gyönyörűségére alapította ezt a nemes művet). Vö. Oláh M.: Hungária. 20, Csapodi Csaba: A Corvin könyvtár története. In: *Bibliotheca Corviniana*. 3. kiad. Bp. 1981. 7–28. 12, Fitz József: *A magyar könyv története 1711-ig*. Magyar Helikon Bp. 1959. 37 ill. Kelecsényi G.: *Múltunk* neves. 57k.

⁵² Tudomásunk van egy 1474-ben keletkezett gótikus falfestményről, amelyen egy helyi mester Daróci János székelyispán hősi halálát ábrázolta (az 1467-es moldvai háborúban esett el): Kubinyi A.: Mátyás. 139.

⁵³ Mátyás korában élte fénykorát a falikárpitok művészete is. A király trónszéke mögé több kárpitot is készíttetett, amelynek terveivel a firenzei Francesco Malocchit (1433–1498) bízta meg. IV. Sixtus (1471–1484) pápa Budán időző legátusa 1483-ban elragadtatással számolt be a nagy király kincseiről: az arany és ezüst ötvösművek mellett kiemeli a kincstár büszkeségeit ugyanúgy, mint a drága faliszőnyegeket. Vö. Balogh J.: A művészet. 1,571, Balogh Edit (Szerk.): *Magyar kárpit*. CD-ROM. 2002., Zolnay László: *Az elátkozott Buda – Buda aranykora*. Magvető Könyvkiadó Bp. 1982. 470.

⁵⁴ Vö. Bonfini, A.: A magyar történelem. 870, MTK 1,306 ill. 1. m. Balogh J.: A művészet. 1,77, 78–80, 436–439.; A majolikakészítés hazája Európában a spanyol Mallorca (=majolika) szigete volt, ahová iszlám közvetítéssel – titokként – érkezett az ónmáz bevonatú kerámiakészítés technikája. Innen terjedt tovább Spanyolországba, majd Itáliába. Vö. Gerő L.: Mátyás király. 82k.

⁵⁵ A budai ásatások során előkerült leletekből arra lehet következtetni, hogy legalább három terem padlóját burkolták majolikalapokkal. Vö. Gerő L.: Mátyás király. 82, Balogh J.: A művészet. 1,133–134.; A díszes faragott, kőből készült kandallók mellett kályhák is álltak a palotában, s a kályhacsempeken magát a királyt is ábrázolták. Vö. Balogh J.: A művészet. 1,135–137, 166, Végh A.: Buda. 198.

és párkányzata vörösmárványból, a báboskorlát pedig budai fehér márgából készült.⁵⁶ Az udvar közepén Pallas Athéné bronzszobrával díszített kút állt, közelében a három Hunyadi és Herkules szobraival, amelyek sajnos mind elpusztultak. A palota bronzkapui előtt – melyek Herkules tetteit ábrázolták – két meztelen fegyveres ugyancsak bronzból készült szobra fogadta a palotába érkezőt.⁵⁷ A király udvarából az ország minden tájára szétsugárzott a reneszánsz művészet. Az új stílust elsősorban magyar főpapok és főurak követték, de hatása kiterjedt a szomszéd országok: Cseh-, Lengyel- és Oroszország felé is.⁵⁸

Mátyás palotán kívüli egyéb építkezéseinél viszont a gótika uralkodott. A kortársak által felmagasztalt visegrádi palotaépítése⁵⁹ reneszánsz elemekkel díszített, zömében késő gótikus stílusban épült. A visegrádi műhely ugyanakkor dolgozott Vajdahunyadon, Tatán és Pannonhalmán. További királyi építkezések folytak Pozsonyban, Székesfehérvárott, és erődítési munkálatok a végvárakban.⁶⁰ Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a 15. század utolsó negyedében és a 16. század elején még a gótika is virágkorát élte Magyarországon. Ez igazán a templomépítészetben érzékelhető és látható. Ez még olyan templomok esetében is igaz, amelyeknél egész biztos szerepe volt a nagy királynak, – gondolhatunk itt például a szegedi és a kolozsvári ferences templomra, vagy a király halálát követően befejezett székesfehérvári koronázó templom szentélyének keleti meghosszabbítására.⁶¹

Mátyásnak Budán gondja volt a polgárok lakta városnegyedekre is. Uralkodása elején (1461-ben) épült meg az új gótikus zsinagóga a zsidó negyedben, amely Közép-Európa más

⁵⁶ A firenzei mester, Francesco Fiorentino (†1516) által készített és ma is megcsodálható krakkói Wavel díszudvarának mintájául Mátyás díszudvara szolgált. Vö. Farbaky, P.: *Der Königspalast*. 261.

⁵⁷ Bonfini, A.: *A magyar történelem*. 870 ill. vö. m. Balogh J.: *A művészet*. 1,282–299, Farbaky, P.: *Der Königspalast*. 261kk.

⁵⁸ Már említettük a krakkói Wawelt és a moszkvai Kremlt, – Prágából II. Ulászló király küldte Benedikt Ried (1454k–1534) mestert Budára, hogy tanulmányozza a királyi reneszánsz-palotát. A reneszánsz terjedésének iránya városokra kivetítve: Firenze – Buda – Esztergom, majd Prága, Krakkó és Moszkva. Vö. Farbaky, P.: *Der Königspalast*. 269k ill. Gerő L.: *Mátyás király*. 138.; A pápai nuncius már 1462 körül ezt írta a magyar nemesekről: „A magyar nemesek harciasak [...], szerfölött tékozlók és pompaszeretők, ha tehát saját jövedelmükből ki nem telik, a kisebb rangúaktól rabolnak.”: *Magyar középkor 997–1526* (Forrásgyűjtemény). Összeáll. Nagy Gábor. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Debrecen 2000(?). 474 (a továbbiakban MK).

⁵⁹ Vö. Bonfini, A.: *A magyar történelem*. 871, Feuerné T. R.: *Humanista hatás*. 138, 144.; A 16. század neves humanista érseke, Oláh Miklós (1493–1568) csaknem fél évszázaddal Mátyás halála után (1536) nagy lelkesedéssel többek között így ír a hatalmas visegrádi palotáról: „...az ott emelt mondhatatlan szép fekvésű és pazar kiállítású királyi palota [...] kiemelkedő alkotás, [...] azt mondják ugyanis, hogy van benne vagy háromszázötven szoba, sőt több is. Kapuja a Dunára nyílik [...] A kaputól száz-egynéhány lépcsőnyire [...] négyszögletes függőudvar van [...] A kellős közepén remekbe készült forráskút emelkedik, vörös márványból faragták [...] Ebből a kútból, a híres Corvin Mátyás király parancsára – az ő műve minden építkezés, amelyet itt elmesélek – diadalünnepei idején bor folyt, ahogy az idősebbektől hallottam, hol fehér, hol vörös; fentebb a hegy lábánál engedték bele ügyesen a vezetékbe.”: Oláh M.: *Hungária*. 22.; Egyéb források: Balogh J.: *A művészet*. 1,205–231.

⁶⁰ Pozsonyban többek között az egyetemmel kapcsolatban. l. később Buda II./17. j. ill. vö. Balogh J.: *A művészet*. 1,154kk, 205kk, Horváth Jenő (Szerk.): *Királyok könyve*. Magyar Könyvklub Bp. 1999. 82 (a továbbiakban KK).

⁶¹ Egy érdekes párhuzam: Enea Silvio (v. Aeneas Silvius/Sylvius) de Piccolomini (1405–1464, a későbbi II. Pius pápa, 1458-tól) püspök pienzai palotáját reneszánsz stílusban építtette, a hozzátartozó székesegyház építésénél viszont a német mintát követték. Mintha a templomokhoz a gótikát jobban illőnek tartották volna. Vö. Kubinyi A.: *Mátyás*. 138 és l. Buda II./11. j., 22. j. ill. Buda III./68. j.

jelentős zsinagógáihoz hasonló méretekkel rendelkezett.⁶² 1465-ben magától a pápától (II. Pál 1464–1471) kért engedélyt, hogy a város az egyház tulajdonát képező ún. javadalmas-házakban („bérházakban”) lakók (bérleti) tartozásukat – olykor éktelenkedő – házaik rendbetétele által megválthassák. 1478. március 7-én egy rendelet is megjelent, melyben felszólítják a város polgárait, hogy az omladozó, romba dőlt házakat javítsák ki vagy építsék újjá.⁶³ Az idők során fogalommá lett budai Aranyszarvas étterem épülete már a későközépkorban szívesen látta az arra járó megéhezett és megszomjazott vendéget. Az 1480-90-es években Budán időző velencei követ, Triviliensis Maffeo leveleiben utalást találunk a budai vendégfogadókra is. Beszámolójából azonban az derül ki, hogy napjainkhoz hasonlóan ez akkor sem volt olcsó mulatság.⁶⁴ A fogadók szolgáltatásait elsősorban kereskedők, az országgyűlésre, illetve peres ügyeik intézésére a fővárosba érkező kis- és köznemesek vetették igénybe.

Mátyás építkezései korai halála miatt sajnos befejezetlenek maradtak, a munkálatok azonban egy ideig még tovább folytatódtak utóda, **II. Ulászló** (1490–1516) idejében is. A Jagelló-házból származó király uralkodásának első évtizedében – Mátyás hatására – mindenekelőtt prágai rezidenciáját bővítette-szépítette. Budával kapcsolatban csak arra van adatunk, hogy 1494-ben erődítési munkálatokat folytattak a vár védművein, majd a francia hercegnővel, Anne de Foix de Candalle (1484–1506) Budán (1502-ben) megkötött (negyedik) házasságához kapcsolódóan folytatódtak a palotában a – már Mátyás alatt megkezdett illetve félbemaradt – munkálatok. A Jagelló-ház uralkodójának építészeti tevékenysége szinte csak a régészet segítségével rekonstruálható. Az ebből a korszakból megtalált és felszínre került késő gótikus bolthajtásokból a kutatók egyértelműen arra következtetnek, hogy ezeket már német, osztrák vagy éppen cseh mesterek faragták. A szép számmal előkerült kőfaragvány leletek között ugyanakkor Ulászló köbe vésett címere is előkerült, egyértelműen utalva a Mátyás által elkezdett átépítési munkálatok folytatására.⁶⁵ Fia, **II. Lajos** (1506–1526, király 1516-tól) idejéből egyelőre semmilyen építkezés nem mutatható

⁶² Mint pl. a bécsi, a prágai, a krakkói vagy a regensburgi. A budai zsinagóga méretei: 26,23×10,73 m. A korábbi imaházuk, mely még a török időkben is működött a II. világháború után lett feltárva és helyreállítva (Táncsics M. u. 26.). Miközben a zsidóknak Európa számos városában megkülönböztető jelet kellett viselniük ruhájukon, addig a budai zárt közösség – a tőlük szedett tetemes adók ellenére – viszonylag háboríthatatlanul élhetett Mátyás alatt. Buda jelentős zsidó központnak számított, és sok külföldről menekülni kényszerült zsidó költözött ide. 1470 körül állították fel a zsidó prefektúrát, melynek prefektusi – örökös jogon – a nürnbergi származású Mendel család tagjai közül kerültek ki. Vö. Gerő L.: Mátyás király. 130k.

⁶³A javadalmasház lehetett az egyháznak adományozott vagy az egyházra hagyott, s az egyház által hasznosított-bérbeadott ház, vagy szegényház, amit egy-egy tehetősebb család vagy egyházi méltóság azzal a céllal adományozott vagy ajánlott fel bizonyos ideig egy-egy plébániának, káptalannak vagy kolostornak, hogy annak bevételeivel támogassa őket, vagy éppen ily módon biztosítsák maguk és családjuk lelki üdvösségét. A javadalmas háznak két fajtája ismeretes: az örök járadékos ill. az ún járadékkölcsönös. További részletek: Végh A.: Buda város. 323k ill. vö. m. MTK 1,302, Gerő L.: Mátyás király. 119.

⁶⁴ Glatz Ferenc (Összeáll. és szerk.): *A magyarok krónikája*. Magyar Könyvklub Bp. 2000. 192 (a továbbiakban AMK).

⁶⁵ Vö. Hóman Bálint: *Magyar középkor*. 1–2. (Historia incognita I./3) Attraktor Mária-besnyő – Gödöllő 2003. 2,241, Magyar, K.: Der Königspalast. 206, Nagy, E.: Die gotische Architektur. 249, Farbaky, P.: Der Königspalast. 269k, Engel P.: Magyarország története. 401.

ki, azaz a középkori királyi palota építészeti fejlődése ezzel tulajdonképpen le is zárult. Mária királyné (1505–1558) férje halála és a mohácsi csatavesztés (1526. augusztus 29.) hírére az udvarral együtt Pozsonyba menekült. Néhány nappal később – 1526. szeptember 12-én – a törökök minden ellenállás nélkül elfoglalták a védtelenül hagyott Budát. Tíznapos budai tartózkodásuk alatt a palotát és a várost teljes egészében kifosztották, s miután felgyújtották, Pestre távoztak, ahol ugyanezt tették. **I. (Szapolyai) János** (1526–1540) uralkodása alatt csak a palotát övező erődítéseket modernizálták⁶⁶ egészen addig, míg 1541-ben a soktornyú, gótikus-reneszánsz palota török kézre nem került.⁶⁷ Az is a szomorú valósághoz tartozik, hogy a legfontosabb s a korabeli források által leginkább emlegetett mátyási építmények: a budai vár és Visegrád a török korban szinte teljes egészében elpusztultak. Az udvari történetíró Bonfini (1427 v. 1434–1503?) által megénekelt és a palota főkapuja fölött egykor olvasható verses jövendölés, mely szerint: „Virtus, márvány, bronz meg az írás tartja örökké / Életben Mátyást, nemcsak a sok diadal” – sajnos csak átvitt értelemben bizonyult örök érvényű prófétai kijelentésnek.⁶⁸ Az ásatásoknak köszönhetően valóban számos napvilágra került gótikus és reneszánsz kőemlék igazolja a források beszámolóit, hirdelve középkori fővárosunk, Buda fényét és ragyogását az utókornak.

⁶⁶ Nagy valószínűséggel ekkor foglalták bele az új északi védművébe kaputoronyként az addig magában álló Frisspalota épületét.: Magyar K.: „Et ... introvit”. 89.

⁶⁷ Oláh Miklós 1536-ban még így emlékezett vissza Buda fénykorára: „Magát Buda városát gyakran látogatják az olasz, német, lengyel s korunkban a török kereskedők is, akik mintegy Magyarország fő piacára özönlenek ide. Kívülről, távolabbról, akármerről nézed a várost és a várat, nagy gyönyörűséged telik benne, egyrészt fekvésének szépsége, másrészt drága házainak és tornyainak magassága miatt, úgyhogy ragyogó fekvésén is ámulsz, másrészt azt hiszed nem földi agyagból készült épületeket, hanem valamely kitűnő festményt látsz magad előtt, ha viszont a városból pillantasz le a lába alatt elterülő gyönyörű vidékre, a legnagyobb csodálat ragad el; mindkét helyen gyönyörűséggel telik el s felüdülsz szemed.”: Oláh M.: Hungária. 21.

⁶⁸ Bonfini, A.: A magyar történelem. 870 és 1. m. Buda II./38. j.